

ПОТЕРПІЛІ І ЗАСУДЖЕНІ: АМЕРИКАНСЬКИЙ ДОСВІД

У 2012 році Україна ухвалила новий Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК України). Загалом, міжнародна спільнота вважає ухвалення КПК України позитивним кроком, хоча застосування деяких його положень викликало складнощі на практиці.

Вадим Човган
експерт з правової реформи
Консультативної місії ЄС

Передумовою розробки нового кодексу було те, що Європейський суд з прав людини встановив низку порушень, зумовлених недостатнім захистом прав людини старим КПК.

Новий КПК України впровадив низку гарантій захисту прав підозрюваного. Однак, приділивши більшу увагу правам підозрюваних, законодавець дещо відсунув права потерпілих на другий план.

Ми з колегами намагаємось змінити деякі права потерпілих в Україні, але на практиці

це зовсім непросто. Помиляються ті, хто думає, що жертви та їхні родичі прагнуть, перш за все, жорсткого покарання для злочинця. Ми виявили, що їх турбує багато інших, серйозніших проблем.

На відміну від України, в США права потерпілих – пріоритет. В Каліфорнії є цілий Білль (закон) про їхні права, з переліком найбільш важливих прав, в реалізації яких допомагає тюремна система. Закон отримав назву «Марсі» в пам'ять дівчини, яку вбив її колишній бойфренд. Брат потер-

пілої домігся прийняття закону Марсі, щоб посилити захист жертв та їхніх родичів.

В Україні вважається, що тюремна система не має нічого спільного з потерпілими. Посадили злочинця і все на тому, які можуть бути потерпілі? В кращому разі вони отримують мізерні копійки компенсації. І то, тільки якщо засуджений працює і заробляє.

В Америці навпаки, потерпілий – клієнт системи. Там працює Офіс з прав потерпілих у Каліфорнійському департаменті виправ-

них установ. В ньому – 30 службовців, які допомагають жертвам. Окрім них, в кожній тюрмі є відповідальний за таку роботу.

Зазначений Офіс допомагає потерпілим послугами, але в жодному разі не просуває суворіші покарання. Наприклад, не наголошує, що потрібно закріпити довші строки покарання чи відновити смертну кару (цим займаються деякі громадські організації).

НАТОМІСТЬ, ДОПОМОГА ОФІСУ ПРАКТИЧНА:

КОМПЕНСАЦІЯ

Потерпілим допомагають отримати компенсацію, яку присуdiv суд. Компенсацію стягують із зарплати засуджених в тюрмі, а також із коштів, які пересилають в тюрму родичі.

Для засуджених – це борг на все життя. А тому компенсацію будуть стягувати не тільки з зарплат в тюрмі, а й після звільнення. Для цього пенітенціарна система налагоджує тісні зв'язки з податковою і через неї відбуваються основні стягнення. Минулого року стягнули 14 млн доларів. Для порівняння – це у 5 разів більше Фонду відшкодування потерпілим, який ми пропонуємо створити в Україні. Розрахунок на близько 10 тис. потерпілих від насильницьких злочинів щороку.

Крім того, якщо засуджений не має коштів, держава відшкодовує витрати на лікування, похорони та психологічну підтримку тощо.

БЕЗПЕКА: ПОГРОЗИ, МІСЦЕ ПРОЖИВАННЯ, ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ЗВІЛЬНЕННЯ

Погрози. Якщо засуджений намагався зв'язатися з потерпілим чи погрожувати, можна звернутися до Офісу. Вони проведуть внутрішнє розслідування та роботу із засудженими. Це навіть

може призвести до відтермінування дострокового звільнення. Іноді вдається знайти та вилучити мобільний телефон, з якого здійснювалися погрози.

Місце проживання. Потерпілий має право попросити, щоб після звільнення засуджений не жив по сусідству. Більше того, можна попросити, щоб він не жив ближче 56 км. Однак застосування таких жорстких умов можливе лише, якщо є обґрунтування, чому проживання ближче є небезпечним (наприклад, якщо були погрози тощо).

Повідомлення про звільнення. Потерпілий може попросити, щоб його проінформували про дату звільнення кривдника з тюрми. Це допомагає підготуватися до можливих неочікуваних «привітів» і небажаних зустрічей.

ДОСТРОКОВЕ ЗВІЛЬНЕННЯ

Потерпілий має право бути присутнім на комісії, яка вирішує, чи звільняти засудженого достроково, включаючи від довічного покарання. Йому повідомляють про дату слухання в тюрмі та допомагають отримати дозвіл на вхід.

Потерпілий може висловлювати свою позицію або подати її у друкованому вигляді. Не завжди така позиція – це позиція «проти» звільнення. Іноді, після десятків років, потерпілі прощають своїх кривдників і навіть вбивць своїх рідних.

При цьому, якщо потерпілі проти звільнення, це не означає, що звільнення не буде. Адже це суперечить ідеї другого шансу та реабілітації. Нещодавно Верховний Суд роз'яснив, що думка потерпілого може призводити до відмови у достроковому звільненні тільки якщо вона свідчить, що засуджений все ще залишається небезпечним для суспільства.

До речі, CNN започаткувало свіжий телепроект «The

Redemption Project», тобто проект «Спокута», в якому родичі потерпілих зустрічаються з їхніми вбивцями: згадують, вивільняють емоції, плачуть.

ЧУТЛИВІСТЬ ДО ПОТЕРПІЛИХ

Офіс навчає пенітенціарних співробітників бути чутливими до потерпілих, як з ними спілкуватися і поводитися. Також Офіс допомагає з програмами для засуджених щодо примирення з потерпілими. Наприклад, засуджених навчають писати листи вибачення. Такі листи можуть передаватися потерпілим лише за їхньою згодою і можуть вплинути на результат дострокового звільнення від того ж довічного позбавлення волі.

Існує програма для усвідомлення засудженими впливу їхніх злочинів на потерпілих. Наприклад, у групі засуджених кожен отримує роль когось з живих потерпілих, родичів потерпілих чи інших причетних. Потім кожен описує, як якийсь конкретний злочин вплинув на їхнє життя.

Є низка інших програм, але найбільш складною є зустріч засуджених зі своїми потерпілими. Така зустріч є добровільною і вимагає, щоб обидві сторони були готові. Для деякого можуть знадобитися десятки років. А дехто так і не наважується.

Буває й таке, що потерпілі телефонують в Офіс і скаржаться на занадто м'які умови утримання засудженого-кривдника. Такі дзвінки, зазвичай, завершуються ввічливим роз'ясненням завдань тюремної системи і деескалацією емоцій. Адже права потерпілих не включають права на жорстке покарання злочинця.

Як вдалося змінити жорстке обличчя в'язничної системи? У Каліфорнії, наприклад, щеу 2005 році тодішній губернатор Арнольд Шварценеггер розпочав з того, що у назві тюремної

служби додали одну букву – «Р», яка символізувала слово «Реабілітація». Пішов чіткий політичний посил: тюрми мають не тільки безпечно «закривати засуджених», а й знижувати їхню небезпечність та готувати до законслухняного життя на волі.

Нічого нового, скажете ви. Адже в Україні на найвищому рівні регулярно говорять про те, що засуджених треба не карати, а виправляти. Але на практиці українські тюремні співробітники, пропрацювавши багато років зі злочинцями, самі не вірять у їхнє виправлення.

Приблизно так само спочатку сприймали ідеї виправлення

тюремні співробітники Каліфорнії. Вони не вірили, що в тюрмі можна не тільки ізолювати людину, але й знизити її небезпечність. Вони також мали негативний досвід. Так тривало, аж поки не почали з'являтися перші цифри, які показали, що освіта та деякі нові психокорекційні (реабілітаційні) програми знижують рецидив засуджених у декілька разів.

Перші плоди нового підходу, започаткованого Шварценеггером, з'явилися порівняно недавно. Наприклад, замість 18,5% рецидиву протягом першого року звільнення, рецидив дорівнює 1,5%, якщо засуджений в тюрмі отримав диплом коледжу. Замість орієн-

товно 46% рецидиву протягом перших трьох років, у засуджених, які пройшли програми, рецидив може бути у два-три рази меншим.

Ви будете здивовані, але вам ніхто не скаже, якою є статистика рецидиву в Україні, бо її не існує! Є над чим замислитися: тюремна система тримає 55 тисяч людей в ізоляції і не веде статистики, скільки з них вчиняють нові злочини після звільнення.

При цьому, щороку з українських тюрем звільняються понад 10 тисяч людей. А це тисячі майбутніх жертв їхніх злочинів, яких можна було б уникнути. Окрім того, це мільярди неефективно використаних гривень плат-

ників податків, адже один засуджений обходиться державі майже в 10 тис. грн на місяць.

Найгірше: якщо немає статистики рецидиву, то немає і відповідальних за її погіршення. Достатньо, як-то кажуть американці, «закрити і викинути ключі». Але ж завдання тюрми є набагато ширшим, ніж саме лише тримання за ґратами.

Що ж треба зробити, щоб змінити нашу систему? По-перше, переконаний, що українській пенітенціарній системі треба створити такий Офіс з прав потерпілих, так само як і відповідні норми з захисту їхніх прав. По-друге, пропоную каліфорнійський рецепт з урахуванням доступних в Україні інгредієнтів:

ОЦІНЮВАННЯ

Тюрми треба оцінювати за принципом, наскільки засуджені зайняті у навчанні, реабілітаційних програмах та корисній праці. Має бути електронна система, яка відслідковуватиме рівень зайнятості засуджених у конкретній установі.

Також потрібно знати статистику, чи знижують програми реабілітації рецидив колишніх засуджених. Для цього, для початку слід базу даних та обліку засуджених об'єднати з реєстром досудових розслідувань та судовим реєстром. Тільки так можна буде відслідковувати, чи вчинив засуджений злочин після звіль-

нення і чи сприяла програма його реабілітації.

ПРАВИЛЬНІ ЛЮДИ

Змінити світогляд пенітенціарних співробітників у сьогоденнішніх фінансових умовах майже невідоме завдання, адже їхня зарплата невелика, а тому й настрої відповідні. Допоки немає чіткої статистики, що реабілітація працює, вони й надалі не будуть вірити у можливість зниження небезпечності засуджених.

В Америці цю світоглядну перешкоду просто обійшли: вони віддали реабілітаційну роботу на аутсорс. Іншими словами, оголошується тендер на проведення реабілітаційних програм в тюрмах. Найкращі пропозиції (від бізнесу та громадських організацій) отримують річний контракт на роботу з засудженими, який може коштувати декілька мільйонів доларів на установу. Тож, роботу виконують професіонали своєї справи.

В українських умовах тюремна система цілком могла б собі дозволити такі програми в кожній установі. Але це можливо тільки поступово, адже під такий запит мають з'явитися кваліфіковані фахівці. Альтернативний варіант: залучити вільнонайманих працівників, які займатимуться реабілітаційною роботою. Це все має відбуватися під контролем якості наданих послуг.

МЕТОД «БАТОГА І ПРЯНИКА»

Щоб засуджені брали участь у програмах, навчанні та праці, їх потрібно мотивувати і не обов'язково грошима. В Каліфорнії за участь у реабілітаційній роботі засудженим скорочують строк. Але засуджені мають заздалегідь знати, наскільки їм скоротять строк за участь у навчанні чи програмах. Наприклад, вважаю, що за 2 дні праці в колонії засудженим можна було б зараховувати 3 дні строку.

ВИХІД НА ВОЛЮ

Дослідження свідчать, що найчастіше нові злочини вчиняють у перші роки після виходу з тюрми. Тому важливо, щоб засуджені мали тимчасове житло, а також допомогу з пошуком роботи та документами.

В Україні щойно звільнені засуджені найчастіше кинуті напризволяще. Тож, дуже швидко повертаються назад. Щоб уникнути цього, пропоную створити так звані реінтеграційні будинки: такі собі гуртожитки з мінімальними умовами проживання. В них мають працювати соціальні працівники, які допомагали б засудженим інтегруватись у суспільство (робота, житло, юридична, психологічна підтримка тощо). Наприклад, такі будинки в США знизили рецидив колишніх засуджених, нині у Каліфорнії він складає 3,5%, порівняно з 46% у інших засуджених (протягом перших 3 років після звільнення). ■

ОЗНАЙОМЛЕННЯ З РОБОТОЮ ОФІСУ З ПРАВ ПОТЕРПІЛИХ
СТАЛО МОЖЛИВИМ ЗАВДЯКИ ПРОГРАМІ ПРОФЕСІЙНИХ СТАЖУВАНЬ,
ЩО ПІДТРИМУЄТЬСЯ ДЕРЖАВНИМ ДЕПАРТАМЕНТОМ США,
ФІНАНСУЄТЬСЯ УРЯДОМ США ТА АДМІНІСТРУЄТЬСЯ
АМЕРИКАНСЬКИМИ РАДАМИ З МІЖНАРОДНОЇ ОСВІТИ.